

עבודת

דע אר
אלק אכד
ועבדהו

פטרון מערכת דעהו:

נתנדב לע"נ הרה"ח זאב ב"ר משה ע"ה
וז' האה"ח מרת פעריל ב"ר טובי' ע"ה

גליון רג - פרשת תולדות - שנת תשפ"ה

גליון מיוחד לבחורי חמד • ערוכים מתוך משנתו של כ"ק מרן רבינו שליט"א

מהדורת זכרון ברוך: לע"נ הרה"ח ברוך ב"ר פנחס ע"ה - זוו' מרת שיינדל מלכה ב"ר אברהם ראובן ע"ה • הרה"ח יעקב צבי ב"ר מנחם ע"ה - זוו' רחל מינדל ב"ר יחזקאל ע"ה

משנת החסידות

פרשת תולדות

ביאורים ויסודות מורחבים בתורת מרן הבעש"ט ותלמידיו זיע"א

מסילת ישרים

שיעורי השקפה ומוסר בדרך החסידות

וחיים ביד הלשון:

חיות הנשמה

מתגלה בכח הדיבור של האדם

עמוד ה'

• בתוך המאמר:

- מהו הפירוש במה שנטל עשו העולם הזה לחלקו?
- מדוע ניתנה התורה בשבת דייקא?
- איזה מהם גדול 'תלמוד תורה' או 'מעשה המצוה'?
- הסיבה לכך שבעלי המצוות צריכים להיכנע לגדולי תורה
- הביאור במה שהמצוות הם 'מלבישים' אל הנפש בעולם העליון
- למה הוצרך יעקב אבינו לקבל הברכות מיצחק במרמה?

מורשה קהלת יעקב:

חלוקת יעקב ועשו בשני העולמות – מדרגות תורה ומצוות

סיכום ותמצית:

א. יעקב ועשו חלקו שני עולמות: יעקב בחר בעוה"ב - דרגת התורה, ועשו נטל העוה"ז והיינו עבודת ה' לפי מדרגת עוה"ז. וכיון שהרשיע עשו זכה יעקב גם בחלקו.

אחיו, וכמו שיבואר בהמשך, שכל מדרגת הקדושה שהיתה ראויה להיות עבודתו של עשו עברה אליו, ומעתה כל חלקי העבודה הללו גם שניהם שייכים רק לבני ישראל, והם המשלימים עצמם בכל הקדושות שנטע השי"ת בעולם.

ב.

'תורה' ו'מצוות' - מקבילות לעולם הזה ועולם הבא

שני חלקים בעבודת ה': 'תורה' ו'מצוות', כנגד עוה"ב ועוה"ז

וביאור ענין שתי מדרגות אלו שבקדושה - העולם הזה והעולם הבא, הוא, כי הנה מציינו בדברי חז"ל שכינו את עבודת ה' בשם תורה ומצוות, וכגון מה שאמרו (פסחים ג:) 'לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אע"פ שלא לשמה' וכו', ורבות כהנה, ומשמע מזה שהתורה והמצוות הם שתי מדרגות חלוקות, שני עומדים כלליים בעבודת הבורא, תורה לחוד, וקיום המצוות לחוד. ושתי מדרגות אלו, התורה והמצוות, מכוונות לשני העולמות; העולם הבא והעולם הזה.

'קיום המצוות' הוא בבחי' עולם הזה - שיש לו סוף, ימות החול

כי הנה העולם הזה הוא הזמן של 'היום לעשותם' (דברים ז, יא), שדרשו בו חז"ל (עירובין כב.) 'היום לעשותם - ולא למחר לעשותם, היום לעשותם - ולמחר לקבל שכרם', ונמצא שהעולם הזה שייך לענין קיום המצוות. וכן אמרו חז"ל (פסח כא.) בפסוק (משלי ו, כג) 'כי נר מצוה ותורה אור', 'תלה הכתוב את המצוה בנר, ואת התורה באור. את המצוה בנר, לומר לך, מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה', הרי שדרגת המצוות היא 'לפי שעה', כמו העולם הזה שאיננו נצחי, אלא 'חיי שעה'. וכמו כן המצוות יש להן גבול וצמצום, שאינן בלי סוף, אלא יש להן מספר והגבלות, וכמו כן העולם הזה יש לו גבול ותכלית.

וזה גם מדרגת ימות החול, שהם ששת ימי המעשה, כטעם 'ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך' (שמות כ, ט), המורה שתיקונם בקדושה הוא לקיים בהם מצוות מעשיות. וימים אלו מכינים ליום השבת - שהוא מעין עולם הבא (ברכות נז:), כדרך שהעולם הזה מכין לעולם הבא.

א.

חלוקת יעקב ועשו בשני עולמות - שתי מדרגות בעבודת הבורא

הנה בתחלת פרשתנו עוסקת התורה בענין לידת יעקב ועשו, ובמה שמכר עשו את בכורתו ליעקב תמורת ניד העדשים. ובהמשך הפרשה מספרת התורה כיצד לקח יעקב את הברכות במרמה מעשו אחיו. ונבוא בעז"ה לבאר עניינים אלו באופן פנימי.

יעקב ועשו חלקו בנחלת שני עולמות: יעקב לקח העוה"ב, עשו נטל העוה"ז

כי הנה נודע מה שאמרו ז"ל במדרש (תבא"ז פ"ט) שבעוד שהיו יעקב ועשו במעי אימם חלקו ביניהם את נחלת שני העולמות, יעקב נטל את העולם הבא להיות לו לנחלה, ועשו נטל לחלקו העולם הזה.

עשו לקח העולם הזה - עבודת ה' לפי מדרגת עוה"ז

והנה זה פשוט שאין המכוון בחלוקה זו לומר שיעקב בחר להיות צדיק - בן עוה"ב, ואילו עשו לקח לעצמו את תאוות עוה"ז בלבד, שהרי אם כן נאמר שכבר מיום היוולדו מוכן היה עשו להיות רשע, וזה אינו, כי בוודאי לא נקבע מלכתחילה שיהיה רשע, [ואע"פ שמצד הידיעה העליונה של הקב"ה יתכן שכבר מעיקרא היה עשוי עומד להיות רשע, מכל מקום מצד כח הבחירה היה גם הוא יכול לבוא על תיקונו ולהיות צדיק]. ובהכרח לומר שכוונת חז"ל באמרם שעשו לקח לו את העולם הזה, הכוונה שבהרשעו ודרכו בעבודת ה' תהיה על פי דרך העבודה של 'עולם הזה', ולפי התקונים הנצרכים לזה העולם [ויבואר עוד להלן]. וכמו כן לאידך גיסא, מה שבחר לו יעקב את העולם הבא, היינו שתהיה עבודתו לה' לפי מדרגת העוה"ב.

עשו נעשה רשע ולכן זכה יעקב בחלקו

אמנם בסופו של דבר, אחר שבחר עשו לילך בדרך רעה ונעשה רשע, זכה יעקב גם לחלקו של עשו - עבודת ה' על פי העוה"ז, וכטעם 'זכה נוטל חלקו וחלק חברו' (תגינה טו). והוא מה שלקח יעקב את הבכורה והברכות מעשו

פטרון הגליון - חשון

נתנדב ע"י ידידנו הנכבד מוה"ר מנשה פרענקל הי"ו

לע"נ אביו הרה"ח ר' נפתלי הירץ בן הרב מנשה ז"ל נלב"ע י' חשון תשפ"ב לב"ק

וחיים ביד הלשון:

חיות הנשמה
מתגלה בכח
הדיבור של האדם

א. בהגיגי תבער אש דברתי בלשוני: כח הדיבור מוציא לאור את כוחות הנשמה

כל אומן צריך גם כלי אומנות | הדיבור הוא כלי האומנות של הנשמה | וכי יעלה על דעת השוחט לחטוב עצים עם ה'חלף' שלו | ביאור דברי הגמרא 'בא מלאך וסטרו על פיו' על פי המהר"ל | דיבור קדוש מגלה את החיות של הנשמה | המצוות התלויות בדיבור הם השמירה על כח הדיבור מן החיצונים

ב. כי שפתי כהן ישמרו דעת: יראי ה' פותחים את פיהם רק למען כבוד שמים

מהי החזקה דמעיקרא של האבר שנקרא 'פה' | כל אדם יש לו בחירה איך להעמיד את חזקתו | אם הנשמה שלך מדברת אדרבה תדבר ותדבר ואל תחשה | איזה 'פנים' יש לאדם שנשעת חזרת הש"ץ עליו לנצור את פיו בכח שלא ידבר | אם אינך נותן לעצמך דין וחשבון על הדיבורים שלך אי אפשר שלא תיכשל | לחשוב פעמיים לפני שמוציאים מילה מהפה

ג. שפתיים יושק: החן והנעימות שיש בדיבורים של 'שומר פיו ולשונו'

אדם ששומר על פיו מרגיש בעצמו התרוממות רוח | בני אדם יש להם חוש להבחין מיהו אדם בעל מעלה אמיתי | הבחנה בין שני בעלי דרשנים | אם הדיבור שלך 'הפקר' אתה תרגיש שפל וחסר ערך | אם הדיבור של האדם פגום אינו מרגיש חיות בתורה ועבודה | להתייחס לשמירת הדיבור בכבוד ראש

א.

בהגיגי תבער אש דברתי בלשוני: כח הדיבור מוציא לאור את כוחות הנשמה

נקודות:

הנשמה מצידה היא 'בעל' מלאכה' מומחה, היא ממש 'אומן' בעבודה הזו, ויש לה את כל הכשרונות הדרושים כדי לעשות את תפקידה על צד היותר טוב. אבל כל זה אינו די ומספיק: עם כל כשרונותיה הברוכים, עליה גם להיות בעלת כלי אומנות, הדרושים לה על מנת להשלים את תפקידה. הכלי אומנות של הדיבור

ומבאר המהר"ל (גבורות ה' פרק כח) שהמלאך מכניס את הנשמה בגוף האדם ומחברה עם הגוף, ותיכף כאשר נעשה החיבור הזה, הינו שוכח את כל תלמודו. ומבאר שם המהר"ל, שהנשמה מתיישבת בפי האדם דוקא, כי שם נמצא הכח שמחבר בין הגוף והנשמה, היינו הדיבור. וכמו שהתורה אומרת (בראשית ב, ו): "וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", ובתרגום כתב שם "לרוח ממלא", כי אכן זו היא ההגדרה של אדם - שהוא 'מדבר'.

במילים אחרות: ה'פה' הוא המקום היכן שהנשמה והגוף נפגשים ועובדים בו כאחד. הגוף הוא הכלי בפועל, הוא עושה את מעשה הדיבור; הנעת כלי חיתוך הדיבור ומוציאות הפה. ועצם הדיבורים עצמם, הם הביטוי והגילוי של הנשמה. דהיינו, שאם הדיבורים הם דיבורים קדושים - הנה מתגלה כאן אור הנשמה. נמצא, שהדיבור אינו רק חוש וכלי גשמי לְדַבֵּר דָּבָר, אלא הוא כלי להוציא את כוחות הנפש ואור הנשמה.

הרהור לאו כדיבור

ולכן פה האדם מקבל מקום של כבוד בכל האידישקייט: כל המצוות שמסבבים ומקיפים את סדר היום של כל יהודי, הם מצוות שמקיימים עם הפה; כמו לימוד התורה, קריאת שמע ותפלה, אשר כל המצוות הללו צריכים לקיים בפועל עם הפה, ולא רק בכוונה; וכמו שנפסק להלכה (ש"ע אור"ח סימן סח): "הרהור לאו כדיבור דמי", המצווה היא להוציא את התיבות מהפה דייקא. ובקריאת שמע גם אין די בכך, אלא לכתחילה צריך להיות 'משמיע לאזנו' (ש"ע אור"ח סב, ג). אשר זהו שלימות של הדיבור, שהאדם המדבר מוציא את התיבות מפיו עד שהוא שומע קולו באוזניו. וגם שאר המצוות שמקיימים בידיים וכדומה, הנה

נשמה קדושה ועליונה שהיתה חצובה מתחת כסא הכבוד, על מנת שתעשה כאן עבודות גדולות ותיקונים עצומים ונפלאים. האדם צריך לקחת את הגוף שלו, ולזכור ולצרפו - עם כל גשמיות העולם - ולחזור ולהידבק בהש"ת. זו אינה עבודה של מה בכך כלל! יש כאן לפני האדם עבודות קשות שבמקדש! אבל הנשמה מצידה היא 'בעל מלאכה' מומחה, היא ממש 'אומן' בעבודה הזו, ויש לה את כל הכשרונות הדרושים כדי לעשות את תפקידה על צד היותר טוב.

אבל כל זה אינו די ומספיק: עם כל כשרונותיה הברוכים, עליה גם להיות בעלת כלי אומנות, הדרושים לה על מנת להשלים את תפקידה. הכלי אומנות של הנשמה הוא 'כח הדיבור'. דהיינו, כדי שהנשמה תצליח למלא את תכליתה בעולם, נתן השי"ת לאדם אבר ששמו 'פה', שבו ידבר דיבורים קדושים של תורה ותפלה. הנה הזה, הוא הכלי אומנות של הנשמה.

הפה הוא המקום שהגוף והנשמה נפגשים שם

איתא בגמרא (נדה ל): "כיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה שנאמר לפתח חטאת רובץ".

פרק י"א

הַדְּבַר בְּדַבְרֵי הַזְּנוּת או הַשְּׂמִיעָה לְדַבְרֵי הַאֲלֹהִים, בְּכָר צָחָו בְּכַרְוֵינָא, "וְלֹא יִרְאֶה כֶּךָ עֵרְוַת דְּבָר" (דברים כג) - "עֵרְוַת דְּבַר זֶה נִבְּוֵל פֶּה", וְאִמְרוּ (שבת לג), "בְּעִזּוֹן נִבְּלוֹת פֶּה צְרוֹת רַבּוֹת וְנִזְרוֹת קְלוֹת מִתְּהַדְּשׁוֹת וּבְחֻרֵי יִשְׁרָאֵל מְתִים" חֵם - וְשָׁלוֹם, וְאִמְרוּ עוֹד (שם), "כֹּל תִּמְנַבֵּל פִּיו מִעֲמִיקִים לוֹ גִּיהֵנָם"

כל בעל מלאכה צריך כלים כדי להשלים את מלאכתו

הנה המסילת ישרים בפרקין (י"א) מרחיב לדבר ולומר אשר מכלל מדת הנקיות הוא, להיות האדם נקי מכל דבר שקר; שזהו דבר שבקל עלול הוא להיכשל בו. וטרם נבוא לדבר אודות הענין של אמת ושקר, נדבר קודם אודות עצם קדושת הדיבור; עד היכן הדברים מגיעים ואיזו השפעה גדולה יש לדיבור על נפש האדם.

הנה כאשר 'הבעל מלאכה' חפץ לעשות את מלאכתו נאמנה, ולעשות 'עבודה טובה' כדי שיהיו מרוצים מעבודתו, צריך הוא לזה ב' תנאים: הראשון, שאכן יהיה מוכשר לכך וידע את המלאכה אשר לפניו על בוריה. והתנאי השני, שיהיו בידיו כלי האומנות המתאימים למלאכה זו. וכגון, אם ישנו 'אינסטלטור' שיש לו את הכשרונות הדרושים למלאכתו, אבל מנגד לא יהיו ברשותו הכלים המתאימים, או אפילו אם יהיו לו כלי מלאכה, אבל הוא עדיין מחזיק ברשותו כלים ישנים וזולים מכל שאר בני אומנותו, כבר זמנים טובא לא משתמשים בכגון אלו - לא יהיה בידו לספק עבודה מוצלחת כמו 'המתחרה' שלו; שרכש לעצמו את הכלים הטובים ביותר שיש בתחום.

או למשל אם מדובר ברופא: הוא יכול להיות החכם הגדול ביותר בחכמה הרפואה, ממש אין דוגמתו בכל הארץ. אבל אם אין ברשותו, את הכלים המודרניים והחדשניים, שבהם משתמשים היום בבתי הרפואה, הרי שלא יוכל להיות רופא למעשה - שום חולה לא יבוא אליו - הוא נמצא כמה צעדים לאחור לעומת כל שאר הרופאים. כי כאמור, האומן צריך כלי אומנות.

כלי האומנות של הנשמה הוא 'כח הדיבור'

הריבוננו של עולם הוריד לעולם הזה,

ומפני שכח הדיבור הוא כלי האומנות של הנשמה; זהו הכלי שהנשמה מבטאת בו את עצמה מתוך הגוף, לכן כאשר האדם מדבר דיבורי קודש, הוא מקבל מהם חיות עצומה – חיות עצומה שרק חושב מחשבות קדושות

כמו שהשוחט לא ישתמש בחלף שלו על מנת לחטוב עצים ביער, כי הוא פוגם בכך את החלף ומוציא אותו מכלל שימוש לשחיטה, כך לא יכול האדם להשתמש עם פיו לדבר דברים בטלים. כי דיבורים בטלים משחיתים ופוגמים את פה האדם, והפה מאבד ומפסיד את כוחות הדיבור שניתנו לנשמה כדי שיהיה בכוחה למלא את שליחותה בעולם

תקנו על זה ברכה עובר לעשייתו, אשר גם זה הוא מצווה שבפה.

עיקר חיות הנשמה מתגלה דוקא על ידי הדיבורים ולא על ידי המחשבות

ומפני שכח הדיבור הוא כלי האומנות של הנשמה; זהו הכלי שהנשמה מבטאת בו את עצמה מתוך הגוף, לכן כאשר האדם מדבר דיבורי קודש, הוא מקבל מהם חיות עצומה – יותר מבזמן שרק חושב מחשבות קדושות; כמו שאיתא בגמרא (עירובין נד.) על הפסוק: "כִּי תִיִּים הֵם לְמַצְאֵיהֶם", אשר חז"ל דורשים: "למוציאיהם בפה" – התורה נותנת חיים למי שמוציא את תיבות התורה מפיו. וכך אכן גם מובא להלכה (ש"ע הרב הל' ת"ת פב, יב) שצריך להוציא תיבות התורה – מפיו דוקא, ואין די בכך שהוא מהרהר בדברי תורה. כי כאמור, פה האדם הוא כח החיות של הנשמה, ולכן כאשר מוציאים את התיבות בפה דוקא, מתלווים לדיבורים הללו חיות גדולה של הנשמה. וכיון שעיקר החיות דקדושה נכנס באדם כאשר הוא מדבר דברי תורה, לכן או הוא מרגיש את החיות של התורה, וכך זוהי לקנות את התורה כדבעי. וכן הוא בתפילה: עיקר החיות של התפילה, מקבל האדם מביטוי השפתיים בפועל, ולא ממחשבות התפילה. כי כאמור, יש בכח הדיבור לבטא ולהביע החוצה את כוחות ואור הנשמה, ולכן הוא מקבל מדיבורי הקדושה חיות ועונג נפלא.

כח הדיבור: עד היכן הדברים מגיעים

ועל פי הכלל של 'זה לעומת זה', הנה כמו שהפה הוא כלי לבטא את כוחות הקדושה, כך הוא יכול להיות כלי להוציא את כוחות הרע חלילה באופן מבהיל לא יאומן כי יסופר; כמו שכתוב אצל יהוא המלך שאמר (מלכים ב י. יח): "אַחֲצָב עֵבֶד אֶת הַפֶּעַל מִקֶּטַּל יְהוָה? עֵבֶדְנִי הִרְבֵּה", והנה יהוא המלך, הלא כלל לא התכוון באמת למה שאמר, אלא רק רצה להערים על נביאי הבעל, כדי שכולם יתכנסו

למקום ויהרגם שם בבת אחת. אמנם בסופו של דבר, הנה הוא עצמו נכשל במעשיו; כמו שכתוב (מלכים ב י, לא): "וַיְהוֹא לֹא שֹׁמֵר לְלֶכֶת בְּתוֹרַת ה' אֱלֹקָי יִשְׂרָאֵל בְּכָל לְבָבוֹ לֹא סָר מֵעַל הַטְּאוֹת יִרְעֶם אֲשֶׁר הָחֹטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל". ובגמרא הוקשו (סנהדרין קב.): "יהוא צדיקא רבה הוה מאי גרמא ליה" – איך עלה בסופו כך?! והתירוץ על זה שם הוא: "ברית כרותה לשפתיים" – אכן לשפתיים – היינו לדיבור – יש כח עצום. כאשר אדם מוציא דיבור מפיו, הנה עלול דיבור זה לרוץ אחריו כל ימיו, עד אשר ישיגו ויתקיים בו. ומכך רואים את גודל ועוצם כח הדיבור שבאדם, שפועל עליו בין לטוב ובין למוטב.

'השמירה' שהתורה נותנת על כח הדיבור

ומלבד המצוות התלויות בדיבור כמו לימוד התורה, כך ישנם הרבה מצוות לא תעשה התלויות בדיבור, כמו לשון הרע ורכילות, שקר, הונאת דברים וכדומה. כי מלבד אשר הם מצוות לא תעשה לעצמן, כי אכן התורה אינה רוצה שהאדם ידבר לשון הרע ושקר. הנה יש בהם ענין של 'שמירה' על כח הדיבור. כי מחמת שכח זה הוא כלי יקר וקדוש כל כך, לכן הוא גם צריך שמירה גדולה מן החיצוניים. ועל זה נאמר (בראשית ד, ז): "לִפְתַּח חֹטְאֵת הַבֶּזֶץ" – בפתח שיש באדם – בפה – רוּבֵץ היצר הרע ואורב לאדם להכשילו. כי כדי שהדיבור אכן יהיה כלי מוכשר לנשמה; שתוכל למלא את שליחותה בעולם, שומה עליו להיות זך ונקי מכל פגם! כמו שהשוחט לא ישתמש בחלף שלו על מנת לחטוב עצים ביער, כי הוא פוגם בכך את החלף ומוציא אותו מכלל שימוש לשחיטה, כך לא יכול האדם להשתמש עם פיו לדבר דברים בטלים. כי דיבורים בטלים משחיתים ופוגמים את פה האדם, והפה מאבד ומפסיד את כוחות הדיבור שניתנו לנשמה כדי שיהיה בכוחה למלא את שליחותה בעולם.

[ועל פי חסידות יש בזה עומק נוסף: כי הפה הוא מרכבה למדת המלכות; כמו שאומרים ב'פתח אליהו' "מלכות פה קרינא לה". (ובכלל הנה ענין 'פתח' מכוון נגד הבחינה של 'מלכות'). ובכל מקום שיש שם שייכות למדת המלכות, רוצה הס"א לקבל שם איזו אחיזה. ולכן ישנו בתורה שמירה גדולה על הפה – שהוא מרכבה למדת המלכות – כדי לשמרה מן החיצוניים].

אל תפתח פה לשטן

ואכן כך ראו אצל הצדיקים; שמאד היו נזהרים בכל דבר היוצא מפיהם, וחששו מאד שלא לומר איזו תיבה או ביטוי שיש בו משמעות שלא כהוגן ועלול לעורר ענין של 'דין'. כי ככל שהאדם יותר גדול במעלה, כך יש תוקף גדול יותר לכח הדיבור שלו. וכמו שמצינו בגמרא כמה וכמה עובדות על תנאים ואמוראים שאמרו איזה דיבור על אדם אחר באופן של 'פליטת פה', והלה אכן ניזוק מדבריהם; אשר על זה קוראת הגמרא את הפסוק בקהלת (י. ה) "כִּשְׁנֵיגָה שִׁיפֶּצַּא מִלִּפְנֵי הַשֵּׁלִיטִי", הצדיק הוא כמו מלך שיוצא מפיו גזר דין בטעות – וכבר אינו יכול לחזור בו, כי דבר שיצא מפי המלך אין להשיב. וכך כל אדם גדול, ברגע שהדיבור כבר יצא מפיו – מוכרח הוא להתקיים. וכן אמרו בגמרא (מכות יא.): "קללת חכם אפילו על תנאי היא באה", אפילו אם התלמיד חכם מסייג את קללתו, שלא תחול אלא אם יתקיים איזה תנאי, עדיין רב כוחו ותוקפו ואי אפשר להשיבו. כי דיבור של תלמיד חכם, הוא כמו דבר שנגמרה מלאכתו – 'עס איז א פארטיגע זאך'.

ומאיך רואים מה שאמרו בגמרא (שבת

ב.

כי שפתי כהן ישמרו דעת: יראי ה' פותחים את פיהם רק למען כבוד שמים

'אומנות' – להיות כאלם לא יפתח פיו! החזקה שלו היא, שפיו מצד עצמו הוא אבר סגור וחתום. כל זמן שלא יעשה מעשה ויפתח את פיו, הנה פיו יישאר סגור על מסגרי ובריית. כי אצלו ברור ומוסכם, שהפה לא נברא עבורו – עבור הגוף – אלא עבור הנשמה. חוזרת ושואלת הגמרא: "יכול אף לדברי תורה" שמא גם כלפי דברי תורה הדברים אמורים?! "תלמוד לומר צדק תדברון" – לא! כאשר הדבר נוגע לדברי התורה, הנה אז הוא הזמן הראוי לפתוח את הפה ולדבר בלי שיעור.

אם הנשמה היא זאת שמדברת כעת, הנה אל תשים מעצור לפיך ואל תחשה מלדבר.

(טפ): "מאי דכתיב האמנם אלם צדק תדברון מישרים תשפטו בני אדם, מה אומנותו של אדם בעולם הזה ישים עצמו כאלם". חז"ל מלמדים אותנו כאן, שביד האדם לבחור מה תהיה החזקה שלו: יהודי ירא שמים צריך לעשות את החזקה שלו – מה שהגמרא מכנה

פרק י"א

תְּדַבֵּר אִם אֵינוּ בְּדַבְּרֵי אֶסְפֹּר וְיָדַי דִּין תִּזְרָה מְתֵר הוּא, אֲמָנָם פְּמָה בְּפֹזֵל תִּזְרָה נִמְשֵׁךְ מִפְּנֵי פְּמָה מִן תִּלְשֹׁן תִּרְעֵי פְּמָה מִן תִּשְׁקָרִים, פְּמָה מִן תִּלְצִנְנֹתָ וְאֹמְרָ (משלי י), "בְּרַב דְּבָרִים לֹא יִחַדַּל פֶּשַׁע"

מהי החזקה דמעיקרא של פי האדם?
הנה ישנם אברים שמטבע תולדתם הם פתוחים וישנם כאלה שהם סגורים. וכשמדברים אודות שמירת הדיבור, הנה שומה עלינו להגדיר את האבר ששמו 'פה', איזה סוג אבר הוא, האם הוא 'אבר פתוח' או 'אבר סתום'? במילים אחרות: מהי החזקה דמעיקרא שלו; הוא אבר סגור וחתום, אשר בשעה שרוצים לדבר אזי פותחים אותו! או לא, בעצם הפה טבעו להיות פתוח, וכשרוצים לסגור אותו, אז משנים את החזקה שלו.
ובאמת הגמרא עצמה משיבה על האסתפקתא הזאת, כי הנה אמרו (חולין

זהו הדרך של יהודי שהולך בדרך ה'. סתם כך, שלא בזמן תורה ותפילה, אפילו אין לו פה... הוא בכלל לא יכול לדבר... רק כאשר הוא באמת נצרך לדבר, אזי הוא עושה פעולה של 'פתיחת הפה' על מנת לדבר!

נו, כבר מובן מאליהו שכאשר אדם פותח את פיו רק בכוונה תחילה, אזי הוא בוודאי אינו מדבר הבלים! כי הוא הלא פתח את פיו למען מטרה וכוונה מסוימת, ותיכף כאשר סיים את כוונתו, הוא שב וסוגר את פיו ככתחילה. הפה של אדם זה, הוא אבר סגור שנפתח רק לפני צורך השעה.

מי שהוא בגדר 'דברן' נכשל בדיבור

מה שאין כן אצל האדם ההמוני שבוחר באומנות אחרת, הוא 'דברן'! בכל עת וזמן פיו פתוח לרווחה! הוא מדבר ככל העולה על רוחו! וכאשר הוא מגיע לחזרת הש"ץ או בשעה שהוא יושב לצד גמרא וספרו פתוח לפניו - שאסור אז להפסיק בדברים בטלים - הוא צריך לסגור את פיו בכת, ולהכריח את עצמו לשמור על פתחי פיו. הוא צריך לעשות שינוי מהחזקה שפיו פתוח - ולסגור, אבל בכל זמן אחר, פיו פתוח כאולם ואינו מפסיק מללה ולפטפט. נו, מובן מאליהו שהפה הזה כבר לא יהיה בגדר 'פה קדוש'! הוא כבר יכשל ממילא בדיבורים אסורים ויצאו מפיו

בטויים שיש בהם טעם לפגם. וכמו שאמר שלמה המלך (משלי י, יט): **"רַב־דְּבָרִים לֹא יַחְדַּל פִּשְׁעוֹ"**, כשאדם מדבר ומדבר, ופיו פתוח לכל מבקש ודורש, הנה לא ימלט שלא ישל בדיבורים אסורים. וגם אם לא ידבר דברים אסורים ממש, הוא בוודאי יכשל לדבר דברים מיותרים שאינו צריך לדבר; דברים שאין בהם תועלת ולא שום צורך. והרבה פעמים הוא עלול להיכשל בלשונו ולהזיק לעצמו ולכל סובביו. וכל זה כי אין לו גדרים וסייגים לפני ואינו חושב רגע לפני שמוציא דיבור מפיו.

דרך הממוצע בשמירת הדיבור

אמנם צריך להדגיש, שהגם שהגדרנו לאמר, שאדם שהוא 'ערליכער איד', שומר את פיו ולשונו סתומים וחתומים, ואינו פוצה את פיו לדבר אלא בדברי תורה - הנה בוודאי אין זו דרכה של תורה לקחת זאת לצד הקיצוני. וגם בזה צריך כל אחד להכיר את נפשו, לדעת כמה הוא מסוגל ללכת בדרך זו ולמצוא בזה את שביל הזהב. כי צריכים גם להיות בעל דרך ארץ ואיש בין אנשים, וצריך להקדים ולדרוש בשלום חבירו, ולעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם חבריו (כתובות יז). בחור צריך קצת לדבר עם סובביו, וקצת 'לאורר' את עצמו, כדי שיוכל בכל יתר הזמן ללמוד בהתמדה מתוך ישוב הדעת.

ג.

שפתיים יושק: החן והנעימות שיש בדיבורים של 'שומר פיו ולשונו'

כח הדיבור 'מבחין' בין אדם לאדם

קדושת הדיבור אינו רק פרט בין פרטים רבים, אלא היא דבר שיש לו השפעה עצומה על כל מהותו של האדם. אם שומרים על מוצאי הפה, חושבים ומְנַפְּים את הדיבורים לפני שפותחים את הפה, מדברים רק מה שאכן לתועלת, הנה אז זוכים להיות אדם נעלה. אדם כזה זוכה להתעלות ולהתרומם למדרגות גבוהות; וכמו שאומרים "ורוממו מכל לשון" - אשר אפשר לפרש זאת: אנו זוכים להתרומם ולהתעלות, על ידי שאנו שומרים על לשון ודיבורים נעלים ומרוממים.

אבל אם האדם מזלזל בכח הדיבור, הפה שלו הפקר ללא שום גדר וסייג, הוא 'לא חושב פעמיים' טרם שמוציא דבר מפיו - אדם כזה נהיה 'אדם זול'! הוא מרגיש בנפשו את פחיתות הנפש שלו ועד כמה הוא חסר ערך.

אחד הסימנים המובהקים שעל ידם מכירים ומבחינים במדרגת האדם, הוא בשמירת הדיבור שלו. אם רוצים להכיר את האדם, האם הוא אדם נעלה משאר המון העם, הנה בקל אפשר להכיר זאת לפי התנהלותו בעיני הדיבור.

אדם שיש לו פה סגור, הוא חושב

ברם העיקר הוא, שהאדם לא יתן לפיו להלך ולרוץ כמאליו, וללא שום מחסום ומעצור. עליו לפתוח את פיו רק אחרי הכנה קודמת לדיבור: "כעת עלי לדבר. כעת זה נצרך ונדרש מצידי, אני אפתח את פי ואדבר עם אדם זה". ברגע שהאדם מדבר אחר הכנה, כבר אפשר להחזיק ראש ולשמור על מוצאי פיו ולדבר רק דברים נצרכים; וכל שכן שלא לדבר לשון הרע, הונאת דברים, שקר ודברים בטלים וכדומה.

הגם שהיו צדיקים שאכן ממש לא דברו, הם אחזו בפלך השתיקה ודרכם לא היתה לדבר ולהאריך, גם לא בעניני חסידות וסיפורי צדיקים וכדומה. וגם כאשר ממש הוצרכו לדבר, היו מקצרים ומדברים בקיצור נמרץ - 'קורץ און שארף' - **הרי זו מדרגה גבוהה של צדיקים שידעו שזאת היא עבודתם, והם לקחו את זה כעיקר בעבודת ה'. אבל אין זו דרך שווה לכל אחד, ולכן יכולים לנהוג בזה כמו שאר הצדיקים שלא נהגו כך, אלא דברו בנחת ובאריכות קצת. שמעו מהם הרבה עיני השקפה, סיפורי צדיקים וכדומה. מובן מאליהו שכל דיבורי הצדיקים הללו היו עם כוונות נעלות, וכל דיבור ותיבה שיצאה מפיהם היתה עם משמעות וכוונה. אבל כל אחד צריך לדרוש מעצמו לגשת לכל ענין הדיבור בכובד ראש לא לדבר, סתם כך - 'אבי גערדט', אלא לדעת מה מדברים ולמה מדברים.**

ארץ אין צורך אליו" - הרי זה אות וסימן שהינו אדם פשוט, ואין לו הרבה פנימיות. אדם כזה מאבד את ערכו בעיני עצמו ובעיני בני אדם. הוא מרגיש את פחיתות נפשו, וגם הם מרגישים בו שהוא סתם אדם מן השוק שלא חדל מלדבר דברים בטלים. זה הכלל, אנשים לא מעריכים סתם דברנים למיניהם.

גם הדיבור פוגם בכלי הנשמה

הסיבה למה הדיבור משפיע כל כך על האדם - עד שירגיש בנפשו את מעלתו או את פחיתותו - היא תוצאה מהאמור לעיל שהדיבור הוא כלי האומנות של הנשמה. לכן כל זמן שהפה קדוש ונקי, זורח באדם קדושת הנשמה. כל תיבה של תורה ותפלה נותנת לו חיות דקדושה!

אולם אם האדם אינו שומר על פיו ולשונו שיהיו כלים נקיים וזכים, הנה בזה מאבדת הנשמה את הכלים שלה, ואין לה דרך איך להזריח את אורה חוצה. ולכן מרגיש האדם את עצמו כמו גוף בלי נשמה. הוא מרגיש פחיתות ושפלות. ואפילו כאשר הוא לומד ומתפלל - הוא לא מרגיש את החיות. כי אור הנשמה אינה בוקעת ממנו, ואינה נותנת לו חיות באופן ובמדה שיכול להרגיש.

על כל תיבה שיוצאת מפיו וכל דיבוריו עם תוכן וטעם, הוא אינו מדבר דברים מיותרים ובוודאי שלא דיבורים אסורים, הרי זה סימן מובהק שהוא אדם נעלה. אדם כזה מרגיש בנפשו, הרגש של התעלות והתרוממות! הרגש של שאר רוח וכבוד דקדושה! וגם אצל שאר בני האדם גדלה מעלתו וחיו בעיניהם. **ברגע שפותח את פיו, הנה מי שיש לו רק קצת חוש הריח, תיכף מרגיש שעומד כאן לפניו אדם בעל מעלה, וכולם מחשיבים ומייקרים את דבריו.**

אבל אם הוא אדם שסתם מפטפט בלי סוף - 'ער רעדט אין דער וועלט אריין' - וכמו שמכנה זאת בחובות הלכות (שער חשבון הנפש פ"ג) "מותרי הדברים ו"אמר" ו"נאמר", ובלבול

פרק י"ד

אַלְא יתְחַבֵּר הָאָדָם עִם הַטּוֹבִים זְמַן מַה שְׂמֻצְמָרָף לֹא לְלַמּוּדוֹ אוּ לְפִרְנָסְתּוֹ וַיִּתְבּוֹדֵד אַחֵר כִּף לְהַדְבִּיק בְּאַלְקוֹי וּלְהַשִּׁיג דְּרָכֵי הַיִּשְׁרָ וְהָעֲבוּדָה הָאֲמִתִּית. וּבְכֶלֶל זֶה - לְמַעַט בְּדַבְּרוֹ וּלְהַזְהֵר מִן הַשִּׁיחָה בְּטָלָה וְשִׂילָה לְהַסְתַּבֵּל חוּץ מְאַרְבַּע אֲמוּתָיו וְכֵל פִּיּוּצָא בְּזֶה מִן הָעֲנִינִים שֶׁהָאָדָם מְרַגֵּל אֶת עֲצָמוֹ בְּהֵם עַד שְׂנִשְׂאָרֵים לֹא בְּטַבְעֵה אֶל תְּנוּעוֹתָיו

נקודות:

העיקר הוא, שהאדם לא יתן לפיו להלך ולרוץ כמאליו, וללא שום מחסום ומעצור. עליו לפתוח את פיו רק אחרי הכנה קודמת לדיבור: "כעת עלי לדבר. כעת זה נצרך ונדרש מצידי, אני אפתח את פי ואדבר עם אדם זה". ברגע שהאדם מדבר אחר הכנה, כבר אפשר להחזיק ראש ולשמור על מוצאי פיו ולדבר רק דברים נצרכים ~

ודבר זה רואים ממש בחוש: 'ערליכע אידן' ששומרים ונוצרים את לשונם בכל כוחם, זוכים לכח הדיבור נפלא עד מאד. כל מה שהם מצווים - מצייתים להם. הדיבור שלהם מתקבל על הלב ומותיר רושם עז על השומעים. כי דיבורים שיוצאים מפה קדושה, יש להם השפעה גדולה ללא ערך לסתם דיבורים. בכל תיבה ומילה שלהם מרגישים עונג ונועם

פה קדוש זוכה שדבריו נשמעים

יהודי שזוכה לקדושת הדיבור; יש לדיבורים שלו כוחות עצומים. כל דיבור שרק יוציא מפיו יהיה לו כח, הן כלפי שמיא - לפעול ישועות בקרב הארץ, והן כלפי אדם, שדבריו יתקבלו על הלב. כי החיות של הדיבורים שלו, יש להם השפעה ורושם על לב האנשים.

ודבר זה רואים ממש בחוש: 'ערליכע אידן' ששומרים ונוצרים את לשונם בכל כוחם, זוכים לכח הדיבור נפלא עד מאד. כל מה שהם מצווים - מצייתים להם. הדיבור שלהם מתקבל על הלב ומותיר רושם עז על השומעים. **כי דיבורים שיוצאים מפה קדוש, יש להם השפעה גדולה ללא ערך לסתם דיבורים. בכל תיבה ומילה שלהם מרגישים עונג ונועם - 'עס איז זיס און לעבעדיג' - ואנשים סביבם מחיים את עצמם בדיבוריהם.**

אפשר להיווכח בזאת לעיתים בכינוסי התעוררות וכדומה: נעמד שם לדבר בעל דרשן פה מפיק מרגליות, יש לו לשון לימודים וידיו רב לו בכל מיני רעיונות נפלאים, אבל למעשה לא עולה בידו לעורר את לב הקהל לענין אשר לשמו התכנסו שם, וגם מרגישים באוויר, כי הציבור אינו מאזין לו בתשומת לב ראויה. לעומת זאת, הנה עולה אחריו לדבר שם איזה 'ערליכער איד', שאמנם אינו כזה בעל דרשן גדול, הוא אינו אומר דברים עמוקים וחיידושים גדולים כמו הבעל הדרשן שקדם לו, אבל אנשים מטום אוזנם לכל הגה שמוציא מפיו, ודבריו עושים רושם רב על השומעים. נו, 'בוא אחד ויתמה: הלא הבעל דרשן הראשון הוא מלא כשרון והינו בעל דרשן אמיתי, ולמה זה לא היה לו כאלו 'שומעים' כמו השני?! אבל באמת אין זו תמיהה כלל. כי זה הערליכר איד הלא יש לו פה קדוש! הוא שמר על פיו מכל משמר! כל תיבה שיוצאת מפיו נשקלת במשקל זהב! ולכן גם דבריו יקרים וחשובים בעיני הבריות ומתקבלים על הלב. אנשים מרגישים את החן והנעימות ששרוי בכל תיבה שמוציא מפיו.

'טעם מן' בדברי החפץ חיים

רבי חיים עוזר זצ"ל אמר שהוא מרגיש 'טעם מן' בכל תיבה שהחפץ חיים זצ"ל מוציא מפיו הקדוש, עד כדי כך, שהוא יכול לעמוד שעות ארוכות ולהאזין לדבריו - גם בדברי תורה וגם בשאר הענינים. כי אכן החפץ חיים, כיון שהיה נוצר פיו ולשונו באופן מופלא, היו לדיבוריו מתיקות וחן שלא מעלמא הדין. הדיבורים שלו היו מלאי תענוג ואור, מתוק מדבש ממש.

וכל יהודי - לו רק ישמור על פתחי פיו בקדושה ובטהרה - יכול לזכות לזה. השי"ת נתן את כח הדיבור לכל 'אדם! כל 'נפש ממלא' יש לו את הכח לשלוט עם דיבוריו בשמים ובארץ; ויש לו את הכח לגלות עם דיבוריו את אור הנשמה. בשעה שידבר דברי תורה, יתקבלו דבריו על לב השומעים, וכאשר יוצא מפיו איזה 'דיבור קדוש' - שומעים איך הוא מתפלל, איך הוא אומר דברי תורה - מיד מרגישים בחוש את החיות ואת המתיקות שיש בהם.

כל אחד צריך להבין את מעלת הדיבור, ולקחת על עצמו את העבודה של שמירת הדיבור. צריך פשוט להתרגל לקדש את כח הדיבור, לא להוציא דיבורים מהפה כלאחר יד, והבא לטהר מסייעין אותו.

• הרה"ק הרבי ר' צבי הערש הכהן מרימנוב זי"ע היה בנו של חייט, ונפטר עליו אביו בצעירותו. וכדרך אותם ימים המשיכו בני החייטים באומנות אבותיהם, וכך נהיה הרבי ר' הערש 'שניידער יונגל' (שולית חייטים). אמנם עוד מילדותו היה בעל 'נשמה גדולה' והיה נמשך תמיד אחר עבודת ה'. [ונכך היה כ"ק רבינו זי"ע אומר תמיד על הרבי ר' הערש, שהיה: 'א גרויסע נשמה' (נשמה גדולה)]. וכך הגיע בצעירותו להיכלול של הרה"ק הרבי ר' מענדל'ע מרימנוב זי"ע, ורצה להכירו ולהתדבק בו. והנה בפעם הראשונה שהגיע לרימנוב, ניגש אל הגבאי הממונה על בית הרבי, וביקש ממנו שרוצה להכין את המיטה של הרבי. כי דרכו של הרבי ר' מענדל'ע היתה לנוח קמעה בכל יום אחר הצהריים, ותפקידו של הגבאי היה 'בעטן די בעט' היינו להכין עבורו את המטה. והסכים הגבאי לבקשתו, ואכן הרבי ר' הערש הציע את המטה. והיה בשעה שהגיע הרבי ר' מענדל'ע לנוח על משכבו, מיד כאשר עלה על המטה, פנה אל המשמש ושאל אותו: 'יוער האט געבעט דאס בעט? (מי הכין את המטה?). ענה הגבאי ואמר כי זה עתה הגיע כאן איזה בחור בשם 'הערש', והלה ביקש ממנו להכין לרבי את המיטה. אמר הרבי ר' מענדל'ע: 'זייער גוט געבעט! ואל ער יעדן טאג בעטן! (המיטה הוכנה מאד טוב; שהוא יכין את המטה כל יום!) וכך נהיה הרבי ר' הערש ממשו של הרבי ר' מענדל'ע.

• אחר פטירת הרבי ר' מענדל'ע התמנה הרבי ר' הערש למלא מקומו בהנהגת העדה, אבל לא התחיל להנהיג את עדת צאן מרעיתו תיכף לאחר פטירת רבו הק' מרימנוב, אלא מקודם נסע לראפשיץ ונעשה תלמידו של הרה"ק מראפשיץ זי"ע למשך קרוב ל"ב שנים [מחודש אייר תקע"ה שבו נפטר הרבי ר' מענדל'ע, עד חודש אייר תקפ"ו שבו נפטר הרה"ק מראפשיץ]. ורק אחר פטירת הרה"ק מראפשיץ התחיל לנהוג עדה ברימנוב.

• פעם אחת היה מעשה [כנראה עוד בחיי הרה"ק מראפשיץ] כאשר התקבצו הרבה צדיקים ברימנוב על יומא הילולא של הרבי ר' מענדל'ע, והתאספו לערוך בצוותא את סעודת ההילולא. וכבר התיישבו שם הרבה צדיקים, אבל עדיין לא התחילו את הסעודה, כי הרבי ר' הערש עוד לא הופיע שם, וכולם ידעו את גודל קדושתו וחשיבותו. והנה אחד מחשובי המסובים היה הרה"ק רבי שמעון מיערוסלב זי"ע, שבאותו זמן כבר היה זקן וסג' נהור. ואחר שהתעכבו זמן מה, הכה רבי שמעון על השולחן ושאל: 'הערש איז שוין דא? הערש איז שוין דא?' (הערש כבר כאן?). אמר לו הרה"ק הרבי ר' אליעזר'על מדויקוב זי"ע: 'וועם מיינט איר? דער רבי ר'

הערש? (למי אתם מתכוונים? אל הרבי ר' הערש?). ענה לו רבי שמעון ואמר: 'אליעזר, אזוי זאגסטו? ני! דער רבי ר' הערש איז שוין דא? דער רבי ר' הערש איז שוין דא?' (אליעזר, כך אתה אומר? - לקרוא לו הרבי ר' הערש - ני! הרבי ר' הערש כבר כאן?).

• מעשה היה באחד מחסידי דויקוב שהיה צריך לישועה גדולה, הלך ותינה את צרתו לפני רבו הר"א מדויקוב, ותוך כדי שהזכיר עצמו התבטא ואמר החסיד, כי באמת היה רוצה ללכת להזכיר את עצמו לפני הרבי ר' הערש, שהרי הוא בעל מופת גדול ופועל ישועות בקרב הארץ, אבל אין הוא יכול ללכת אליו, כי הוא נוהג 'זיך אויסביטן געלט' (לבקש סכומי כסף) בסכומים גדולים עבור כל ישועה. אמר לו הר"א כי הנה עוד זמן קצר עתיד הרבי ר' הערש לבא אליו לביקור, וכאשר יהיה אצלו בבית ודאי לא יבקש ממנו מעות, ובכך יראה להיות בביתו בשעת הביקור, וכך יוכל להזכיר את עצמו לפניו. וכך הוה, לא עבר זמן רב והרבי ר' הערש הגיע לדויקוב, ואכן בעת הביקור אצל הר"א הגיש לו זה החסיד 'קוויטל', ובירכו הרבי ר' הערש בלי לבקש ממנו שום דבר. כעבור זמן מה סיים הרבי ר' הערש את הביקור, ונפרד מן הר"א לשלום ויצא מביתו. אבל עם צאתו נזכר אותו חסיד כי שכח להזכיר פרט אחד, מיד ניגש אל הרבי ר' הערש וביקש להוסיף את זה הפרט על ההזכרה. ענה לו הרבי ר' הערש כי ימחל נא להביא סכום פלוני, וכך יוכל לברוכו גם על זה. נכנס החסיד במרוצה אל הר"א, ושאל אותו מה לעשות, כי עכשיו כבר ביקש ממנו הרבי ר' הערש כסף. ענה לו הר"א: 'יעצט האסטו שוין נישט קיין ברירה, אז ער האט שוין געבעטן, האסטו נישט קיין ברירה' (כעת כבר אין לך ברירה, אם כבר ביקש זאת, אין לך ברירה אחרת).

• פעם אחת רצה הרה"ק מראזוואדוב זי"ע לזכות לשמש את הרבי ר' הערש, והנה הרבי ר' הערש היה נוהג לישון על מיטה בעלת רגלים ארוכות במקום גבוה מאד, והיתה לו קפידה מיוחדת בזה, והיה קשה מאד לעלות על מיטתו. הלך הרה"ק מראזוואדוב וביקש מן הגבאים שיניחו לו לשמש את הרבי בעלותו למיטתו. כאשר הגיע הזמן ורצה הרבי ר' הערש ללכת אל מיטתו, התכופף הרה"ק מראזוואדוב בכדי שיעלה הרבי ר' הערש על כתפיו אל המיטה. אבל הרבי ר' הערש לא רצה בשום אופן להשתמש עמו ולעלות עליו, התחנן הרה"ק מראזוואדוב לפניו כי הוא רוצה מאד בזה, נעתר לו הרבי ר' הערש ואכן עלה על כתפיו. ובשעה שעלה עליו, אמר לו הרבי ר' הערש במתיקות ובצחות לשונו: 'איך האב דיר דאך געזאגט אז איך בין א גראבער... (הרי אמרתי לך כי אני בעל בשר...)'.
הרה"ק רבי צבי הירש הכהן מרימנוב זי"ע